

Történelmi emlékhelyek szerepe a napi közművelődésben

Készítette: Csatlósne Komáromi Katalin

A Művelődés Háza és Könyvtára igazgatója

Tudástranszfer mint ZSinórmÉrték (TUZSÉR) – Transz- és internacionális kulturális együttműködések a Kárpát-medencében című, EFOP-5.2.2-17-2017-00025 azonosítószámú projekt keretében kaptam a megtisztelő felkérést, hogy a történelmi emlékhelyek napi közművelődésben betöltött szerepéről készítsék dolgozatot, bemutatót a konkrét, Sárospatakon megvalósuló gyakorlatot.

A téma elején szükséges tisztázni a történelmi emlékhelyek fogalmát, jogszabályi háttérét. A Sárospatakon található emlékhelyek részletes bemutatása mellett, írok azok jelentőségéről. Dolgozatomban sorra veszem azon rendezvényeket, amelyek a történelmi falak között megvalósulnak. A rendezvények típusán kívül, tájékoztatást adok azok célcsoportjairól, a megvalósításba bevont együttműködő partnerekről, a szükséges tárgyi – technikai eszközökről. Együttesen vizsgálom a sikeres közművelődési események kritériumait.

Bízom benne, hogy a bemutatott sárospataki példák ötletet, motivációt adnak más, történelmi emlékhellyel rendelkező településnek is azok sokszínű működtetéséhez, illetve változatos programstruktúra kialakításához. Noha az „emlékhely” cím önmagában is presztízserővel, egy-egy jól szervezett eseménnyel, azok hatékony hirdetése olyan közönségréteg felé is vonzóvá teheti a történelmi emlékhelyet, akik korábban nem érdeklődtek iránta, vagy tudomásuk sem volt annak létezéséről.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosítása tartalmazza a nemzeti és történelmi emlékhelyek fogalmát, illetve rendelkezik kezelésükről. Ennek megfelelően a 2011. évi CXLIX. törvény az alábbiakban határozza meg a két emlékhelyet:

„Történelmi emlékhely: a nemzet vagy valamely velünk élő nemzetiség történelmében meghatározó jelentőséggel bíró helyszín, amelyet a Kormány rendelettel történelmi emlékhellyé nyilvánít. „

„ Nemzeti emlékhely: a nemzet történelmében meghatározó jelentőséggel bíró helyszín, amely a magyar, illetve a magyar és az ország területén élő nemzetiségek összetartozását erősítő és identitásképző jellegénél fogva a nemzet önképében kiemelkedő fontossággal bír, továbbá amely országos jelentőségű állami megemlékezés színhelye lehet, és amelyet az Országgyűlés törvénnyel nemzeti emlékhellyé nyilvánít.”

A magyarországi **nemzeti emlékhelyek** a magyar történelem legfontosabb helyszínei, melyek megtestesítik a nemzeti emlékezetet valóságban és jelképesen is. Az emlékhelyek gyakran műemlék épületek, de vannak köztük temetők, emlékparkok is, mert nem az építészeti értékük adja a jelentőségüket, hanem a történelemben betöltött meghatározó szerepük. Az emlékhelyeket felkeresők megismerhetik a magyar történelemben fontos, sorsdöntő események helyszíneit.

A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság tizenhat nemzeti emlékhelyet, és egy kiemelt nemzeti emlékhelyet jelölt ki. Ezek listáját a 2016. évi XCII. törvénnyel rögzítik. Itt található a Kossuth Lajos tér, Fiumei úti Sírkert, Hősök tere, Magyar Nemzeti Múzeum, Rákoskeresztúri Új Köztemető 298. 300. 301 parcella, Budai Várnegyed, Debreceni Református Kollégium és Nagytemplom, Egri vár, Mohácsi Történelmi Emlékhely, az

ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark, Katonai Emlékpark Pákozd, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Somogyvár-Kupavár, a székesfehérvári koronázó bazilika romkertje, Széchenyi kastély Nagycenk, Szigetvári vár, Várhegy és Víziváros Esztergom.

A **történelmi emlékhelyek** az emlékezet olyan fontos helyszínei, amelyek nemzeti, felekezeti, regionális vagy kisebbségi szempontból kiemelkedőnek minősülnek. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem kiemelkedő történelmi szerepük miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hozzájuk ellátogatók számára megtapasztalhatóvá tegyék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, de dicső pillanatait is. Jelenleg ötvenkét történelmi emlékhely található az országban, amelyek jelentőségét a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság javaslata alapján kormányrendelet ismerte el. Ezek egységes megjelöléséről a Nemzeti Örökség Intézete gondoskodott. A felállított sztélék nem csupán egységesen és könnyen felismerhetővé tették az emlékhelyeket, de tömören azok jelentőségéről is tájékoztatják az érdeklődőket.

A történelmi emlékhelyek listája a 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet 1. sz. melléklete alapján:

Balassagyarmat Vármegyeházam, Budapest I. kerület, Szilágyi Dezső téri református templom, Budapest V. kerület, Batthyány-örökmécses, Budapest V. kerület, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest VI. kerület, Andrássy út 60., Budapest VII. kerület, Wesselényi utcai Hősök temploma és Hősök sírkertje, Budapest VIII. kerület, Corvin köz, Budapest VIII. kerület, Ludovika Akadémia, Budapest IX. kerület, Kálvin téri református templom, kriptá és a Ráday Gyűjtemény, Budapest XI. kerület, Eötvös József Collegium, Csurgó, református kollégium és nagykönyvtár, Drégelypalánk, vár, Eger, vár, Esztergom, vár, Fertőd, Esterházy-kastély, Gödöllő, Grassalkovich-kastély Győr, a vár megmaradt részei, Gyula, vár és honvédtiszti emlékhely, Hajdúböszörmény, hajdúkerületi székház, Jászberény, jászkun kerületi székház, Kehidakustány, Deák-kúria, Keszthely, Festetics-kastély és Georgikon, Komárom, erődrendszer, Kőszeg, vár, Máriapócs, kegytemplom és bazilika monostor, Mezőtúr, református kollégium és könyvtár, Miskolc, diósgyőri vár, Mosonmagyaróvár, a határórlaktanya előtti tér, Muhi, Muhi Csata Emlékmű, Nagycenk, Széchenyi-kastély, Nyírbátor, a Báthori-várkastély fogadópalotája és a református templom, Pápa, református kollégium és ótemplom, Pécs, székesegyház, püspöki palota és a középkori egyetem, Recsk, egykori munkatábor, Sárospatak, vár, református kollégium és nagykönyvtár, Sárvár, vár, Sopron, Tűztorony, Sóly, református templom, Szarvas, a történelmi Magyarország földrajzi középpontja és Trianon-emlékhely, Szatmárcseke, Kölcsey-kúria helye, Szeged, Dóm tér, Szécsény, Forgách-kastély és a ferences kolostor, Szigetvár, vár, Tihany, bencés apátság, Vác, Hétkápolna és honvédelemkmű, Veszprém, Vár utca, Visegrád, vár

Sárospatak azon települések egyike, amely a felsorolt történelmi emlékhelyek közül kettővel is büszkélkedhet. A zempléni kisváros történelmi, egyháztörténelmi és művelődéstörténelmi emlékekben is gazdag, mindig is fontos szerepet játszott az észak-magyarországi térség fejlődésének alakításában. A történelem évszázadai alatt olykor egész Magyarország sorsát befolyásoló döntések születtek itt (1708 Rákóczi Országgyűlés,

Wesselényi-féle összeesküvés). Mindezek tükrében már könnyen értelmezhető, hogy a napjainkban alig tízezer főt meghaladó lélekszámú város két ilyen kitüntetett címmel rendelkező emlékhelyet tart számon közigazgatási területén. Tekintsük át röviden a sárospataki Rákóczi vár és a Református Kollégium történetét.

A sárospataki Rákóczi-vár története

E terület a XI. századtól királyi birtok, amelynek központja a Bodrog átkelőhelyénél épült Patak. A korábban Patak nevéhez kötött erődítések nem ezen a helyen álltak. Perényi Péter építtette fel itt családjának új székhelyét 1534 és 1541 között, miként levelei bizonyítják. A középkori város központjának déli felét vették körül fallal és árokkal. Ennek délkeleti szegletén rezidenciául hatalmas torzult négyzet alaprajzú ötszintes lakótornyot emeltek. A városfallal a torony falába bekötött csatlakozásai és a lőrés tanúsítják, hogy a torony a városfallal egy időben és összehangolva épült. A vár együttest az észak-itáliai Alessandro Vedani terveivel, irányításával késő reneszánsz stílusban magyar mesteremberek készítették. A román, gótikus faragványtöredékek a korábbi domonkos kolostor és a közeli várkastély maradványai.

1540 és 1567 között épült a keleti, a Perényi-szárny. 1567 után a Királyi Kamara, 1573-tól a Dobó család tagjai, 1608-tól Lorántffy Mihály uralták és építették tovább a várat. 1616 fordulópont Lorántffy Zsuzsanna, a tulajdonos házasságot köt I. Rákóczi Györggyel, későbbi erdélyi fejedelemmel. Így Patak lett a Rákóczi birtok fejedelmi központja és összekötő híd a Királyi Magyarország és Erdély között.

1640-től rangjukhoz méltóan bővítették a várat: erődítették és felépült a déli, a Lorántffy-szárny, a loggia, az ágyúterasz. 1660-tól I. Rákóczi Ferenc és anyja Báthory Zsófia, 1676-tól II. Rákóczi Ferenc és Julianna a birtokosai a várnak, amelyet azonban 1670-től császári katonaság tartott megszállva. Ennek ellenére Patak a kuruc mozgalmak központja, hiszen Zrínyi Ilona második férjével, Thököly Imrével többször időzött a várban, 1697-ben pedig a város egyik központja a hegyaljai felkelésnek. A Rákóczi szabadságharc idején (az 1702-ben megrongált Vörös-toronyban) 1708-ban tartották a jobbágy felszabadító országgyűlést.

A szabadságharc után 1711-ben a Rákóczi vagyontól a Trautsohn herceg kapta meg, aki a tűzvész által többször sújtott várat barokk ízlésben újjáépíttette meg. 1776 és 1807 között kamarai birtok, azután a Bretzenheim hercegi család kezébe került, akik rezidenciául felújították: ekkor nyerte el a várkastély a romantikus és eklektikus ízlésű külső és udvari homlokzatait, megőrizve azonban a XVI-XVII. századi reneszánsz jellegét.

1875-től a Windischgrätz hercegek, 1945-től a magyar állam tulajdona. A Múzeum 1950 óta gondozza a Rákóczi örökséget.

Napjainkban a sárospataki vár együttes hazánk legjelentősebb késő reneszánsz emléke, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumaként ismert. A Vörös-torony, az Olaszbástya-Kazamata, a reneszánsz konyha a XVI-XVII. század korát idézik. A kastélyszárnyban kapott

helyet a Rákóczi kiállítás, de sokan kíváncsiak a Sub Rosa teremre, az Öregpalotára, illetve Tokaj-Hegyalja legjelentősebb szőlészeti és borászati kiállítására. 2014-ben megnyílt I. Rákóczi György ágyúöntő műhelye, amely egyedülálló attrakciót jelent, életszerűen bemutatva a műhely korabeli működését. Az ipartörténeti szempontból is látványos kiállítás sok más mellett egyedi élményt nyújt a várba látogatóknak.

A Sárospataki Református Kollégium

A Sárospataki Református Kollégium az ország egyik legrégebben fennálló oktatási intézménye, 1531-ben, a reformáció szellemében alapította Perényi Péter. Az évszázadok során hazánk számos nagy alakja töltötte itt diákéveit, az ország legnevesebb iskolái között számon tartott Sárospataki Kollégiumban.

Az iskolát 1531-ben Perényi Péter parancsára alapították. A Kollégium diákjaiból kerültek ki a szabadságharc legkeményebb irányítói. Az iskola továbbá híres volt a magas műveltségű tanáiról, és azok európai szintű tanításáról. Az iskola működését, a Perényiek után is támogatták utódai. A „scholát” 1550-ben kollégiummá szervezték át. Ezek után sok külföldi tanár is tanított Patakon. Újabb tantárgyakat kezdtek el tanítani pl.: retorikát, dialektikát, teológiát, filozófiát, görögöt, latint és hébert is. A kollégium pártfogói Dobó Ferenc, Perényi Zsófia, Lorántffy Mihály elhalálása után sem szűntek meg, sőt, amikor I. Rákóczi György erdélyi fejedelem lett, gondoskodott a kollégiumról. I. Rákóczi György törvényeket hozott létre, amelyek szabályozták az iskola életét. Lorántffy Zsuzsanna férje utolsó akaratának tekintette a kollégiummal való fokozott törődést. Patakra költözött, s felügyelte a várban és az iskolában folyó munkálatokat. Elhívta Comenius Amos Jánost, a híres magyar származású cseh-morva pedagógust, aki - saját szavaival élve - mindent vállalt „ennek a Rákóczi - Atheneumnak a jobbá tétele” érdekében. Lorántffy Zsuzsanna halála után nem volt, aki támogassa a kollégiumot ezért a létfeltételei romlottak. Amikor II. Rákóczi György erdélyi fejedelem özvegye Báthory Zsófia berendezkedett a Rákóczi birtokon, azonnal fellépett a protestánsokkal szemben. Ennek következtében 1671-ben a kisebb diákok hazamentek, a nagyobbak pedig Gyulafehérvárra költöztek, s ott folytatták tanulmányaikat. A kollégium 1682-ben újra megnyitotta kapuit a fiatalok előtt, ám kálváriájuk újra kezdődött, amikor 1687-ben Caprara császári tábornok kitiltotta őket a városból. A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor a pataki diákok egy része kuruc katona lett, a többiek Orosz Pál generális jóvoltából megint birtokba vették a protestáns kollégiumot. 1781-ben megjelent II. József általános érvényű nyílt parancsa, a türelmi rendelet. A Regnum Marianum koncepció miatt a kollégium létét többé nem fenyegette veszély. 1791-ben az országgyűlés elfogadta azt a törvénycikket, amely szentesítette a protestánsok szabad vallásgyakorlását. Vay József a főiskola világi főgondnoka kezdeményezte a kétemeletes Nagykollégium megépítését; a kivitelező munka 1806-ban kezdődik, amelynek az eredménye egy kontyvetős Nagykollégium lett. A reformkor politikailag tájékozott fiatalságot talált Patakon, akik megértették az idők szavát. Az 1848/49-as harcokat ismét vállalták a kollégium diákjai, elkötelezték magukat a forradalom mellett. Bátran harcoltak „Vörössipkások” - néven a tavaszi hadjáratban. A szabadságharc bukása nem rendítette meg a kollégiumot, sőt fellendítette. A gimnáziumban megszűnt az elemi oktatás és nyolc osztályossá vált az iskola. Megindult a tanítóképzés 1857-ben, így már a teológia és a jog mellett ezt is lehetett itt

tanulni. A 19. század második felére a régi épületek eléggé rossz állapotba kerültek, ezért lebontották őket. Kivétel volt a Berna-sor. A bontások után elkészült a Nagykollégiumhoz csatlakozó gimnáziumi szárny. Az első világháborúban sok diákot és tanárt hívtak be katonának, közülük kilencvenen vesztették életüket. A második világháború megválasztotta a kollégium tanítási rendjét. Később kezdett és hamarabb befejezett tanévek jöttek; a vakációk megszokott rendje is felborult. A háború borzasztó hatásai ellenére már 1944/45-ben a teológiai internátus néhány lakószobája, egyelőre alig harminc tanulóval, míg a gimnázium három tanulóval is munkához látott. Ez a későbbiekben megváltozott. Az iskola fokozatosan újra benépesült, ahogy múltak a napok úgy növekedett a diákság és a tanárok létszáma. A megszokott módon, rendben folyt a tanítás. 1952-ben számos más egyházi iskolával együtt a Sárospataki Református Kollégiumot is államosították, s csaknem negyven éven át Rákóczi Gimnázium néven működött tovább. Újra egyházi kézbe 1991-be került. Napjainkban általános iskolai és gimnáziumi osztályokban tanulnak a diákok, korszerű feltételek között, amelyek őrzik a hagyományokat, de minden modernkori kihívásnak is megfelelnek.

Az épületegyüttesben található Nagykönyvtár a 19. század első évtizedeiben épült, Pollack Mihály tervei alapján. Az országszerte ismert nagy könyvtárterem parkettázását 1828-ban, a terem festését 1834-ben fejezték be. Az állomány egy részét, mintegy huszonötezer kötetnyi könyvet ma is a teremkönyvtárban helyezik el. A Nagykönyvtár a második világháború során nem sérült meg, a legértékesebb könyvekből válogatott állomány azonban az oroszok kezébe került. Igazi ünnepnap volt a patakiak számára, amikor 2006-ban az oroszországi fogságból hazatértek a különleges könyvritkaságok. A Nagykönyvtár ma teljes pompájában várja az érdeklődőket, hiszen 2015-ben teljes felújításon esett át.

Ezen előzmények után sárospataki Rákóczi vár, a Református Kollégium és Nagykönyvtár 2015. 03. 27-től történelmi emlékhely.

Az emlékhelyek Sárospatak város közművelődési feladatellátásában jelentős szerepet töltenek be. Mindkét szervezet a város önkormányzatával és kulturális intézményével, illetve civilszervezeteivel is valósít meg több programot egy-egy naptári évben, ugyanakkor önálló kulturális tevékenységük is irányadó.

A vár ódon falai pl. az Öregpalota gyakran adnak otthont szakmai konferenciáknak, tudományos üléseknek. E konferenciák általános városfejlesztési témákkal éppúgy foglalkoznak, mint történelmi események, vagy kimagasló személyiségek feldolgozásával. A Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma minden naptári évben több olyan időszak kiállítását rendez, melynek témája, vagy aktualitása a városhoz kötődik. Ebben a naptári évben ilyen volt pl. az „Ötven év, ötven műtárgy” kiállítás, mellyel Sárospatak újra várossá nyilvánítása előtt tisztelgett az intézmény. Ugyancsak 2018-ban mutatták be a nagyközönség előtt Szkircsák Ilona népi iparművész, az utolsó pataki fazekas tarkázó asszony munkásságát felvonultató kiállítást. Utóbbi a helyi Lokálpatrióták Egyesületével és a Szkircsák családdal közös szervezésben valósult meg.

Minden év augusztusában a vár udvar impozáns környezete ad otthont a Zempléni Fesztivál koncertjeinek. A nyitó koncert 5-600 fős közönsége az ország, a megye és a sárospataki járás vezető politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális szakembereiből tevődik össze a

zeneszerető törzsközönség mellett. Ezek az estek fontos társadalmi események is, melynek a város kapcsolatépítése szempontjából meghatározóak. Mindezekon kívül a vár különböző termei évközben sajtótájékoztatóknak, fogadásoknak is otthont adnak. Sárospatak Város Önkormányzata a múzeummal egyeztetve minden évben itt szervezi meg az augusztus 20-a alkalmából rendezett városi ünnepséget. Az új kenyér megáldása az ünnepi műsorszámok és a kintűntetések átadása különösen felemelő hangulatban zajlik e történelmi falak között.

Az eddigiekben a Rákóczi vár és a város közös kulturális eseményeiről szóltam, de külön kell foglalkozni a vár szervezésében megvalósuló közművelődési programokról is, amelyek hónapról hónapra színesítik a Bodrog parti város programnaptárját. Ezek között tartjuk számon azon ismeretterjesztő előadássorozatokat, amelyek keretében történelmi, helytörténeti, néprajzi témákat dolgoz fel az intézmény. A városi lakosság körében is meghirdetett előadások az adott témában jártas előadók közreműködésével valósulnak meg, több korosztályt megszólítva. Ugyancsak nyitottak a város lakói felé azok a tudományos konferenciák, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum vezetésével karöltve valósulnak meg. A közgyűjtemény iránti érdeklődést serkentik a különböző gyermekprogramok, például történelmi bábelőadások, játszóházi programok, éjszakai pizsamaparti. Mindenki talál kedvére való programot a Múzeumok Éjszakáján meghirdetett nyárestén, ahol a látogatók a sárospataki vár minden zugát belakják, legyen szó a sütőházról, a Lorántffy loggia-ról vagy éppen a könyvtárszobáról. Sárospatak esetében kiemelést érdemel az Országos Tárogató Találkozó megemlézése, melynek központja ugyan Vaja, de minden évben a pataki udvaron is megszólalnak az ország különböző pontjáról érkezett tárogatók. Megállapíthatjuk, hogy az évente több mint 100 000 látogatót fogadó sárospataki emlékhely erősen jelen van a város kulturális vérkeringésében.

Ez a megállapítás a Református Kollégium esetében is igaz, hiszen a korábban felsorolt események szinte mindegyike megvalósul a Perényi Péter által alapított almamáter falai között is. Természetesen az általános és középiskolai osztályoknak otthont adó szervezeti egységek mellett ez a hangsúly a Tudományos Gyűjteményre, a Nagykönyvtárra és az Iskola Történeti Múzeumra tevődik át. Egyháztörténeti tematikus előadássorozatok, tudományos ülések, zajlanak a falak között, a szakmai meghívottak mellett ezen programok jelentős része szintén nyitott a Református Egyházközség, a Teológiai Akadémia vagy akár a városlakók felé is. Ennek egyik példája volt, 2018 októberében, az Erdélyi János Emléknep, amely széles helyi összefogással valósult meg, tisztelegve a volt sárospataki diák és későbbi tudós tanár előtt. Kulturális célú helyi civilszervezetek, például Wass Albert kör, szervez felolvasó esteket, irodalmi témájú programokat a Nagykönyvtár Guttenberg termében. A Kutatók Éjszakáján vagy a Múzeumok Éjszakáján is jelentkezik önálló programmal a Református Kollégium annak bizonyítására, hogy az ott őrzött művelődéstörténeti értékeknek a mai korban élők számára is van aktuális üzenete. A Református Kollégium 2018-ban új nagyszabású rendezvénysorozatot indított útjára, V4 Zongorafesztivál címmel. Az első alkalommal, de hagyományteremtő szándékkal rendezett esemény egy héten át zajlott, több helyszínt érintve. A fesztivál célja az volt, hogy a V4-ek mint eddig politikai fogalomként ismert együttműködés a kultúra területén is megjelenjen, így a négy ország legkiválóbb zongoraművészei adtak egymásnak randevút Sárospatakon.

A Történelmi Emlékhelyek közművelődési eseményei is abban az esetben lehetnek sikeresek, ha teljesítik azokat a feltételeket, amelyek általában jellemeznék egy jól sikerült közösségi programot. Így: figyelemfelkeltő téma, jó marketing, generációk nyelvén szóló hatásos üzenetek és ezek eljuttatására megfelelő csatornák használata. Elengedhetetlen, hogy a Történelmi Emlékhely szakmai közössége együttműködő partnere legyen a rendezvények megvalósításában a civilszervezeteknek, intézményeknek, egyházi közösségeknek, esetleg vállalkozásoknak és magánszemélyeknek. A siker záloga az is, hogy a tudományos alaposág mellett irányadó legyen a közönségbarát szemlélet, alkalmazkodva az egyes korosztályokhoz.

Úgy vélem, Sárospatakon minden adott ahhoz, hogy a történelmi emlékhelyek napi közművelődésben betöltött szerepe a jövőben is hozzá járuljon az itt élők életminőségének javításához, ismereteinek bővítéséhez, új művészeti élmények átéléséhez. Sárospatak kulturális intézményei és eseményei ígéretes jövőt vetítenek előre, minden negatív tendencia (internet, online kulturális tartalmak) ellenére. Az olvasót arra biztatom, győződjön meg minderről személyesen.